

Bolşeviklərin gəldiyi dövr
Atanın intuisiyası—Bizimki bura qədər idi!
Neft maqnatının qızı yenidən Bakıya səfər edir
Züleyxa Əsədullayeva

Mənbə: Azerbaijan International jurnalı - AI 7.3 (Payız 1999)
© Azerbaijan International

Züleyxa Əsədullayeva (1914-2002) uşaq vaxtı Bakıda çox dəbdəbəli həyat tərzi keçirmişdi. Atası və babası regionda neft sahibləri olduqları üçün varlı olmuşlar. Züleyxanın həyatı Qızıl Ordu şəhəri ələ keçirən zaman bir gecədə dəyişdi (mart 1920). Digər varlılar kimi Züleyxanın ailəsi də evini elə həmin gün tərk etmişdi.

Sovet dövründə onların malikanəsi general, professor və hakimlərin məskunlaşması üçün çoxlu sayda mənzillərə bölünmüşdü. Bu ev hələ də durur və orada bir neçə ailə yaşayır. Vaşinqton şəhərində yaşayan Züleyxa xanım burada bizə 79 il sonra Bakıya qayıdaraq böyüdüüyü evin otaqlarını gəzərkən keçirdiyi hisslərdən danışır.

Müsaibə 1999-cu ilin iyununda Azerbaijan International jurnalının redaktoru Betti Bleyer və Züleyxa xanım arasında vaxtilə Züleyxa xanımın ailəsinin yaşadığı malikanənin üçüncü mərtəbəsində, indi isə İraq səfirinin yaşadığı evin qonaq otağında aparılmışdır. Səfirin həyat yoldaşı böyük iltifatla Züleyxanı içəri dəvət etdi və Bakıda təzə olduğundan binanın tarixi ilə maraqlanmağa başladı. Təəssüflər olsun ki, digər mənzillərdə yaşayan azərbaycanlılar onu evlərinə dəvət etmədilər.

Neçə illər bundan əvvəl böyüdüyüm evi təzədən görəndə çox qəribə hisslər keçirirəm. Ailəmlə birgə ömrümün ən əziz, ən qayğısız və gözəl anları bu evlə bağlıdır. Ona görə bu gün mən burdayam. Heç bilmirəm sevinim ya kədərənəm. Bir həqiqəti bilirəm ki, bura baxdıqca Sovet İttifaqına daha çox nifrət edirəm. Onlar ailəmizdən hər şeyi aldılar, iki şeydən başqa—ana dili və mədəniyyətimiz.

Bu cür qəriblikdə yaşamağıma baxmayaraq, inanırdım ki, gün gələcək, mən geri dönüb buranı təzədən görəcəm. Etiraf etməliyəm ki, böyüyüb-başa çatdığım binanın o biri otaqlarını görməyə icazə verilməməsi məni ağırtdır.

Ev tamamilə dəyişib: iri bir malikanənin yerində indi ayrı-ayrı mənzillər var. Deyəsən indi bu üç mərtəbəli binanın hər mərtəbəsində müxtəlif ailə yaşayır. Buranın pilləkənləri ağ, divarlar isə

qara marmərdən idi. Pillekənlərdə dekorativ ulduzlar var idi—indi çoxdan sökülüb. İndi həmin gözqamaşdırıcı marmər də yoxdur, vaxtilə gözoşayan freskaları olan divar isə başdan-başa bir rənglə—çəhrayı rənglə rənglənib. Əsas dəhliz hədsiz dərəcədə çirkli və səliqəsiz görünür. Biz yaşayanda bura belə deyildi.

İlkin xatirələr

Babam, Şəmsi Əsədullayev (1840-1913) varlı neft maqnatı olub. Kasıb ailədə doğulduğundan neft biznesində öz yerini tapmaq üçün inanılmaz dərəcədə gərgin işləmişdi. Qızı Ağabacı Əsədullayeva (anam) ərə gedəndə Rokoko tipli bu malikanəni cehizin bir hissəsi kimi ona bəxş etmişdi. Babam bu evi xalamın atası Musa Nağıyevdən 1904-cü ildə almış və onun üzərində işləmək üçün Fransadan memar gətirtmişdi. Növbəti il ailəmiz ora köçür və böyük bacım Məryəm Səmədova (həyat yoldaşının familiyası) (1905-1991) dünyaya gəlir. Bundan başqa valideynlərimin daha dörd övladı bu evdə böyüyüb boya-başa çatmışlar: Əsəd (1906-1971), Hidayət (1907-1979), digəri Səməd (1917-1919) və nəhayət mən (1914-2002). Ailəm məni Zuliya deyə çağırırdı.

Ən qəşəng mərtəbə birinci mərtəbə idi. Atamın iş otağı orada idi. Axşamlar o qardaşlarımı başına yığar və müzakirəyə başlayardı; atam onların dərslərini sual-cavab etməyi xoşlayardı. İkinci mərtəbə bütövlükdə anama məxsus idi, uşaqların otaqları isə üçüncü mərtəbədə yerləşirdi. Hərəmizin öz otağı var idi və bütün otaqlarda soba var idi.

Atam Xələf Meylamov çox sərt adam idi. Bizim nadinclik etməyi xoşladığımızı baxmayaraq bizdən nizam-intizamlı olmağı tələb edirdi. Hətta bir dəfə mürəkkəbi balkondan üzəşağı tökmüşdük! Cəza olaraq dərslər olsun deyə bizi küncə qoydular. Yaxud da özümüzü pis aparanda şirniyyatdan məhrum olurduq.

Axşamlar valideynlərimiz üçün musiqi çalardıq. Bacım və mən piano, böyük qardaşım skripka, o biri qardaşım isə violonçel çalardı. Musiqi müəlliməmiz yaxınlığımızda yaşayan bir yəhudi qadın idi.

Biz təhsili rus dilində almışıq. Kitabların heç biri azərbaycan dilində deyildi. Müxtəlif müəyyənlərlə rus, ingilis, fransız və alman dillərini öyrənirdik. Onlar bizimlə yaşayırdı. Sözü düz, alman dili müəlliməmizi heç xoşlamırdım; çox sərt qadın idi. Bundan başqa Mirzə Axund adlı din müəllimimiz bizə İslamdan dərslər keçirdi. O dərsləri biliyə malik bir insan idi.

Anamın 18 qulluqçusu və bir ləzgi aşpazı var idi. (Ləzgilər Azərbaycanda yaşayan etnik qruplardan biridir.) Bütün bunlara baxmayaraq, anam heç vaxt bizə icazə verməzdi ki, qulluqçulara əmr edək. Bizə öyrətmişdir ki, həmişə nəzakətli olaq və bütün xahişlərimizi "zəhmət olmasa" ifadəsi ilə başlayaq. Xatirimdədir, Milad bayramı vaxtı biz bayram ağacının ətrafında oynayır, alman dilində "O Tanenbaum" kimi mahnılar oxuyardıq.

Təxminən hər üç aydan bir ya Avropaya ya da əmilərimin hər axşam bir stəkan çay içmək üçün toplaşdıqları Mərdəkandakı evimizə gedərdik.

Anam Ağabacı Əsədullayeva həqiqətən çox yaxşı insan idi. Ailəsində ən sonuncu ailə quran o idi. Atası Şəmsi Əsədullayev çox müasir, Avropasayaq bir adam idi.

Qəbirstanlıqdan başqa o heç yerə qızlarını çadra geyməyə qoymazdı. Əslində həmin vaxt Bakının mərkəzində çadra geyinməyən qadın çox idi. İçəri şəhərdə isə əksəriyyəti geyinirdi. Əksinə, babam qızları üçün Parisdən qəşəng şlyapalar gətirmiş. O vaxt Bakının dini rəhbəri Şeyx İslami babama deyirdi ki, qızları pərt etmək üçün başlarından şlyapaları qapıb qaçarlar. Babam cavab verərmiş, "Hünərin görüm kimsə mənim qızlarımla şlyapasına dəysin."

İnqilab

Həyatımız çox xoşbəxt və başqalarından üstün idi. Lakin faciə hər şeyi alt-üst etdi. 1918-ci ildə Şaumyan və Mikoyanın başçılığı ilə Erməni Daşnakların bar-barcasına yürüşü oldu. Onlar şəhəri soyaraq 13 günün içində minlərlə Azərbaycanlıni qətlə yetirdilər. Onda biz Türkmənistana, atamın pambıq plantasiyaları və iri fabriki olan Kızıl Arvata getdik. Daha sonra Osmanlı (türk) qoşunu Bakını ələ keçirdi və biz geri qayıtdıq. Həyat öz axarı ilə xoşbəxtcəsinə davam edirdi.

Qızıl Ordu Bakıya daxil olanda mənim altı yaşım var idi. Elə bil hər şey dünən olub. Əslində çox az adam bilirdi ki, Qızıl Ordu gəlir; hamı fikirləşirdi ki, gələn Türk ordusudur. Hökumət bu xəbəri yaymışdı. İndi fikirləşəndə başa düşürəm ki, Məmməd Əmin Rəsulzadə və başqaları əhalidə çaşqınlıq yaratmaq istəmiş. Sovetə təslim olmaq lazımdır yoxsa yox sualı ətrafında üç gün parlamentdə müzakirələr getdi. Nəhayət, bolşeviklər əhalini incitməməyə, mülkləri dağıtmamağa söz verdikdən sonra təslim oldular. Onlara inanmaqda necə də əssasız bir mühakimə yürütmüşlər.

23 aprel, 1920-ci il—Bakının küçələrindəki səhnə heç vaxt yadımdan çıxmaz. Atam və anam yemək otağında durub pəncərədən baş verən hadisələrə tamaşa edirdilər. Küçə Qızıl Ordunun yöndəmsiz, çirkli əsgərləri ilə dolu idi. Atam qəmli halda anama tərəf dönüb, "Bizimki bura qədər idi," dedi. Bundan düzgün deyilmiş ifadə mən həyatım boyu eşitmədim.

Elə həmin dəqiqə köçmək üçün hazırlaşmağa başladıq. Saat altıya qədər evimizin yanına iki fayton gəldi və tezliklə bizi ailə dostumuzun evinə, indi ARDNŞ (Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti) yerləşən binaya apardı. Orada bir həftə qaldıqdan sonra bağ evimizə yola düşdük. Sonralar Sovet İttifaqı Mərdəkanda dəniz sahilində yerləşən bu evimizi müsadirə edərək kurort yerinə çevirəcəkdi. Heç olmasa heyət qapısı evin əsl sahibinin kim olduğunu xəbər verən şahidə öz sinəsində yer verib. Ləhvədə yazılıb: "Əsədullayevlərin bağ evi".

Tezliklə ailəmiz parçalandı. Valideynlərimin ikisi də həbs olundu. Son nəhayətdə anam azadlığa buraxıldı, atam isə Fövqəladə İşlər Üzrə Komitənin əmri ilə bir ilə qədər həbsdə qaldı. Hər gün 50 adam edam edilmiş. Heç özüm də bilmirəm necə olub ki, o sağ qala bilib. Mənə elə gəlir anam vacib şəxslərə öz daş-qaşlarından rüşvət vermişdi ki, onu buraxsınlar. Lakin buna baxmayaraq o yenidən həbs edildi. Yəqin ki, sonda o da öldürülmüşdü. Ona nə baş verdiyindən xəbərimiz yoxdur. Onun Azərbaycanı öz ailəsi ilə birlikdə tərk etmək imkanı olmadı.

Türkiyəyə pənah

Nəhayət Moskvadakı Türk səfirinin yardımı ilə Türkiyəyə getmək üçün hazırlıq tədbirləri görüldü. İndi "26 komissarlar" kimi tanınan o vaxtkı rəhbərlər, bizi tərk etməyə təhrik etdilər. İndi fikirləşəndə, bizə elə gəlir ki, bunun səbəbi o idi ki, onlar bilirdilər ki, anam özü ilə zinyət əşyalarını götürəcək. Beləliklə 1922-ci ildə qatarla Bakıdan Batuma (Gürcüstan) yola düşən zaman onlar anamı bizdən ayırdılar və qorxutmağa başladılar ki, əgər daş-qaşlarının hamısını verməsə, uşaqlarını öldürəcəklər. Beləliklə anam 20 mücrü gümüş zinyət əşyalarını və 120 karatlıq briliyantını verməli oldu.

Əlbəttə bu soyğunçular öz cinayətlərinə onunla haqq qazandırdılar ki, bütün bu daş-qaşlar zəhmətkeşlərin qanı bahasına alınıb. Lakin onlar qəbul etmək istəmirdilər ki, mənim atamla babam da fəhlə olmuşlar. Onlar zəhmət çəkərək varlanmışlar. Babamın hər tezdən saat səkkizdə Suraxanı və Balaxanıdakı neft mədənlərinə işə getdiyi hələ də yadımdadır. O xam nefti əl arabasında saflaşdırma zavoduna daşımaqla başlamışdı. Şəxsi biznesini 18 yaşı olanda başlamışdı və nəhayət bütövlükdə ildə 6 milyon bareldən çox neft verən 40 buruğa sahib olmuşdur. Onun həm də bir neçə neft tankerləri, boruları və bir neft saflaşdırma zavodu var idi. Onun var-dövləti və ad-sanı İrandan tutmuş Rusiyaya, Volqa boyunca Lodza, Polşaya gedib çatmışdı.

Beləliklə 1922-ci ildə İstanbula getdik. Orada türkiyə xalqının lütfakarlığı sayəsində yaşadığımız—Atatürk özü qardaşlarım gəlib çatana qədər bizi lazım olan hər bir şey ilə təchiz etdi. Xoşbəxtlikdən Standard Oil Company ilə olan iş əlaqələrinə görə ailəmin hələ bir qədər pulu var idi. Anam ərsiz qaldı demək onun vəziyyətini təsvir etmək üçün çox azdır. Çox əziyyət çəkmişdir—bütün bu problemlər, üç uşaq, mənəvi əzab. Onun həyatı heç də asan olmayıb. Çox yaxşı qadın idi. Hədsiz dərəcədə səbirli idi və heç vaxt Azərbaycan haqqında nalayiq söz danışmazdı. O 46 altı yaşında bağırsağ problemi üzündən Türkiyədə vəfat etdi.

Bacım Məryəm Azərbaycanda qaldı. O həmin vaxt artıq ərde idi deyə həyat yoldaşını və onun ailəsini tərk edə bilmədi. Onun əzabları çox olmuşdur. Onu məcbur etmişdilər ki, kiçik daxmada yaşasın. Sonralar mənə danışdı ki, adamlar onun üzünə tüpürürmüş. Uzun müddət işsiz qalıb—heç kim onu işə götürmək istəməmiş. Nəhayət o, Moskvaya gedib Baş Katib Kalinine şikayət etmək qərarına gəlir. O baş katibə bildirir ki, Şəmsi Əsədullayevin nəvəsi olması onun günahı deyil. "Mən işləmirəm"—ona deyir. "Acam. Ona görə ya mənə imkan ver Türkiyəyə gedim ya da iş ver." Onda katib onu işlə təmin edir, o Bakıda müəllimlik etməyə başlayır.

Sonralar o Türkiyədə olan ailəsinə baş çəkmək üçün viza almaq istəsə də rəsmi orqanlar ona ölkədən çıxmağa imkan verməmişdi. Mən onu 70 il, 1991-ci ilə qədər görmədim. O mənə görəndə çox ağladı amma, sözün düzü, mən görüşəndən o qədər də təsirlənmədim. Bacım olmasına baxmayaraq, o mənə yad kimi gəlirdi. Həmin il az sonra vəfat etdi.

Mən Türkiyədə böyüyüb orada universitetdə təhsil aldım və daha sonra orada hidravlik zavod inşaat edən amerikan Qordon Beykerlə evləndim. ABŞ-a getdik və mən orada tarix və coğrafiya üzrə orta məktəb müəllimi kimi işləməyə başladım. Orada özümü yaxşı hiss edirdim, çünki xoş

münasibət görürdüm. Təəssüflər olsun ki, evlənəndən yeddi il sonra həyat yoldaşım vəfat etdi. Sonra mən Braziliyada yaşayan qardaşımla görüşdüm və dörd il orada işlədim. İndi təqaüdə çıxmışam.

İndi soruşursunuz yenidən Bakıda özümü necə hiss edirəm? Azərbaycan müstəqillik əldə edəndən bura altıncı səfərimdir. Doğma Vətənimə tərək etməli olduğuma görə təəssüf etmirəm. Türkiyədə çox yaxşı münasibət gördüm, yaxşı təhsil aldım. Həyatım yaxşı keçdi, ən əsası müstəqil idim. Azərbaycana gəldikdə isə bu ölkəyə və prezidentinə çox hörmət edirəm. Mənə elə gəlir ki, Heydər Əliyevin adı 20-ci əsrin ən güclü dövlət xadimlərindən biri kimi tarixə yazılacaq.

Ailəmin var-dövlətinə gəldikdə isə—artıq dağılıb, yoxdur. Sözü düzə buna təəssüflənmirəm. Narahat olmağa dəyməz. Xoşbəxtlik pulda deyil, xoşbəxtliyi mən insanlar arasında münasibətdə görürəm. Bunu da biz hamıya edə bilərik, xüsusilə ehtiyacı olanlara.

Tərcümə: Aynurə Hüseynova
Veb üçün hazırlayan: Arzu Ağayeva